

PINTENII DIN AȘEZAREA DE EPOCĂ ARPADIANĂ TÂRZIE DE LA PRICAZ-ÎN LUNCĂ (JUD. HUNEDOARA)

Ovidiu GHENESCU*

The Spurs Found at the Late Arpadian Settlement Pricaz-În Luncă (Hunedoara County)

Abstract. *This article presents nine prick spurs and the rowel of a split-shank spur discovered at the Late Arpadian settlement Pricaz-În Luncă (Hunedoara County). The curved beel band and slanting shank, as well as the fact that the prick tip is either pyramid-shaped or in the shape of a pyramid with broadened base and tapered tip, allow only a broad dating to the twelfth - thirteenth centuries. However, the asymmetrical clamping system, consisting of a circular plate and an oval-shaped eyelet with vertical perforation, is characteristic of the thirteenth century. This dating is also confirmed by the association of this clamping system with the rowel in a single complex.*

Keywords: *prick spurs, settlement, Pricaz, Transylvania, chronology, Arpadian age.*

Cuvinte-cheie: *pinteni cu spin, așezare, Pricaz, Transilvania, cronologie, epoca arpadiană.*

Situați la limita dintre funcțional, estetic și simbol al statutului social, pintenii reprezintă o categorie de artefacte importantă pentru cronologia relativă a așezărilor de epocă arpadiană. Cu o evoluție morfologică dinamică, o răspândire teritorială largă și o frecvență relativ ridicată în descoperiri, aceste piese au beneficiat de încercări de seriere tipologică încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹. În Transilvania, pinteni de epocă arpadiană au apărut în săpăturile arheologice din primul sfert al secolului trecut², însă abia în ultimul deceniu astfel de descoperiri s-au înmulțit, făcând posibilă o discuție despre tipologia, cronologia și răspândirea acestora în bazinul transilvănean³. Din păcate, singura sinteză asupra pintenilor de epocă arpadiană din Transilvania a rămas încă nepublicată⁴. În aceste condiții, abordările recente ale unor astfel de piese provenite din așezări situate în spațiul intracarpatic

* Doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: ovidiughenescu@yahoo.com.

¹ Nagy 1898.

² Popescu 1925, p. 343, pl. XX/8-9.

³ Pentru pinteni cu spin de epocă arpadiană din Transilvania publicați în ultimul deceniu vezi printre altele Harhoiu, Baltag 2007; Nițoi 2008; Ioniță 2009; Băcuet-Crișan *et alii* 2009; Corneanu *et alii* 2014; Urduzia 2014; Pinter, Urduzia 2015. Pentru cele mai timpurii exemplare de pinte cu roțiță, care își încep evoluția spre sfârșitul epocii arpadiene, vezi Gyórfi 2004; Gyórfi 2006.

⁴ Este vorba de teza de doctorat a lui Zalán Gyórfi, unde este analizată, se pare, în detaliu, problema pintenilor cu spin de epocă arpadiană din Transilvania (vezi Gáll 2014-2015, p. 76).

continuă să opereze în principal cu tipologii stabilite pe baza descoperirilor din nordul Bazinului Carpatic⁵ sau din spațiul rus⁶.

În acest articol vom prezenta pintenii din așezarea de epocă arpadiană târzie de la Pricaz-În Luncă (jud. Hunedoara), descoperiți în urma cercetărilor arheologice din anul 2011. Este vorba de nouă pinteni cu spin, întregi sau fragmentari, precum și de o roțiță provenită de la un pinten cu tija despică. În absența unor descoperiri cu valoare cronologică absolută, analiza acestor piese urmează să ofere un cadru temporal relativ pentru o viitoare abordare complexă a sitului.

Contextul descoperirii

În vara anului 2011, pe viitorul traseu al autostrăzii Deva-Orăștie, între kilometrii 6+710 - 7+110, în apropierea satului Pricaz (com. Turdaș, jud. Hunedoara), a fost cercetată o întinsă așezare cu locuiri din perioada dacică, din secolul al VIII-lea, precum și din epoca arpadiană târzie⁷. Așezarea era necunoscută, fiind descoperită doar cu ocazia diagnosticului arheologic⁸. Au fost cercetate 722 de complexe arheologice, marea majoritate aparținând satului medieval dispărut. S-au dezvelit locuințe rectangulare prevăzute cu instalații de încălzit din pietre, construcții anexe, cuptoare menajere, ateliere, fântâni, gropi și un interesant cuptor de ars țigle. Inventarul acestora constă în ceramică, lucrată în cea mai mare parte la roată înceată, precum și numeroase obiecte lucrate din os, metal, piatră sau lut ars.

Dintre obiectele de metal o mare importanță pentru cronologia așezării o au cei nouă pinteni întregi sau fragmentari, împreună cu o roțiță provenită de la un al zecelea exemplar. Aceștia au fost descoperiți în șase complexe arheologice, doar unul singur fiind recuperat din stratul de cultură. Cx 126, în care au fost descoperiți doi pinteni și roțița, are o situație oarecum neclară. La un moment dat s-a reușit conturarea complexului, însă după adâncire conturul acestuia s-a pierdut, fără a putea fi documentat. Inventarul a fost însă înregistrat ca provenind din acest context. Ceilalți pinteni au fost descoperiți în Cx 133, o construcție anexă de formă dreptunghiulară fără instalație termică, Cx β, o suprafață adâncită ce conține o aglomerare de cuptoare, probabil zona unui atelier, precum și în Cx 423, Cx 521 și Cx 595, gropi de mari dimensiuni cu un inventar foarte bogat. Pintenul care nu provine dintr-un complex închis a fost descoperit în Sp III.

⁵ Ruttkay 1976.

⁶ Kirpichnikov 1973.

⁷ Din colectivul de cercetare au făcut parte Gabriel T. Rustoiu, Adrian Bolog și Cristian Dima, de la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia. La săpături au mai participat Gabriel Balteș și Robert Horvat.

⁸ Damian *et alii* 2012, p. 279.

Descrierea pieselor

1. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 126, la adâncimea de 0,70-0,90 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 1/1**). Piesa este într-o stare de conservare precară, fiind puternic corodată și având extremitățile brațelor parțial distruse. Spinul scurt, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă ovală în secțiune, cu lungimea de 1 cm, și un vârf piramidal cu baza patrulateră și înălțimea de 1,5 cm. Brațele pintenului, semicirculare în secțiune, având lungimea de 11 cm, sunt puternic arcuite în plan vertical. Unul dintre brațe păstrează în capăt un fragment din sistemul de prindere, inițial de forma unei plăcuțe circulare perforate orizontal. La momentul descoperirii, de resturile plăcuței era atașată o cataramă fragmentară care făcea parte din sistemul de prindere al pintenului. În timpul curățării, catarama s-a desprins, părți din aceasta rămânând totuși lipite de plăcuța circulară. Celălalt braț al pintenului are capătul puternic deteriorat, din resturile păstrate putându-se bănui existența unei urechiușe de formă ovală alungită, care avea în interior o perforație dreptunghiulară verticală.

2. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 126, la adâncimea de 0,80-0,90 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 1/2**). Piesa este într-o stare bună de conservare, doar vârful spinului fiind parțial deteriorat. Deși descoperit în același context, pintenul nu reprezintă perechea celui descris anterior, fiind diferit tipologic de acesta. Spinul, oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă cu secțiunea rotundă, lungă de 1 cm, și un vârf alungit de formă piramidală, cu baza patrulateră lătită și înălțimea de 2,5 cm. Brațele pintenului, cu secțiunea semicirculară, au lungimea de 10,5 cm, fiind ușor arcuite în plan vertical. Ambele brațe păstrează la capete urechiușele de prindere de formă ovală alungită, având perforații dreptunghiulare verticale.

3. *Rotiță* provenită de la un pinten din fier descoperită în interiorul Cx 126, la adâncimea de 0,70-0,90 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 1/3**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, fiind puternic corodată. Rotița a avut inițial șase raze, din care au mai rămas cinci, una fiind ruptă din vechime, cea mai bine păstrată dintre cele rămase având lungimea de 1,5 cm. La mijlocul rotiței se păstrează perforația pentru axul pe care era fixată rotița.

4. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 133, la adâncimea de 0,70-0,80 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 1/4**). Piesa este într-o stare precară de conservare, unul dintre brațe fiind rupt din vechime, iar extremitatea celui păstrat parțial distrusă. Spinul, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este alcătuit dintr-o tijă scurtă, cu lungimea de 1 cm și secțiune rotundă, și un vârf de formă piramidală cu baza pătrată și înălțimea de 2,2 cm. Brațul pintenului, cu secțiune pătrată, are lungimea de 12 cm și este

arcuit în plan vertical. La extremitate se păstrează parțial urechiușa de prindere de formă ovală alungită, cu o perforație dreptunghiulară verticală.

5. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 423, la adâncimea de 0,90-1,50 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 2/1**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, fiind puternic corodată și lipsindu-i o parte dintr-un braț. Spinul scurt este format dintr-o tijă rotundă în secțiune, cu lungimea de 1 cm și un vârf piramidal cu baza pătrată și înălțimea de 1,2 cm. Brațele au secțiunea semicirculară, fiind puternic arcuite în plan vertical. Brațul păstrat în întregime are lungimea de 10,5 cm și se termină cu o plăcuță circulară perforată orizontal. Celălalt braț este rupt înspre extremitate și nu mai păstrează urme ale sistemului de prindere.

6. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 521 (**pl. 2/2**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, fiind corodată și lipsindu-i extremitatea unuia dintre brațe. Spinul scurt, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă cu lungimea de 1,2 cm și secțiune ovală, care se continuă cu o protuberanță dublu-piramidală și un vârf subțiat, de formă conică. La zona de contact dintre tijă și vârf se află un inel ușor profilat. Brațele cu secțiunea semicirculară sunt puternic arcuite în plan vertical, unul dintre ele fiind îndoit în exterior în plan orizontal încă din vechime. Brațul păstrat integral are o lungime de 12,3 cm și se termină cu o plăcuță pătrată străbătută de două perforații dreptunghiulare, în plan orizontal. O terminație identică pare a fi avut și celălalt braț, aceasta păstrându-se însă doar parțial.

7. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 595, la adâncimea de 0,99 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 2/3**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, fiind puternic corodată și lipsindu-i atât o parte din vârful spinului, cât și extremitățile brațelor. Spinul, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă cu secțiune ovală și lungimea de 1 cm, și un vârf piramidal alungit, cu baza patrulateră lățită și înălțimea de 2,6 cm. Brațele, semicirculare în secțiune, sunt puternic arcuite în plan vertical. Niciunul dintre acestea nu mai păstrează urme ale sistemului de prindere de la extremități.

8. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx 595, la adâncimea de 1,10 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 3/1**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, fiind puternic corodată, brațele păstrându-se doar parțial. Deși descoperit în același context, nu este perechea pintenului descris anterior, fiind diferit tipologic de acesta. Spinul scurt, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă cu secțiune rotundă și lungimea de 0,5 cm, care se continuă cu o protuberanță dublu-piramidală și un vârf subțiat, conic. La punctul de îmbinare a brațelor, acestea sunt lățite, formând o plăcuță triunghiulară. Niciunul dintre cele două brațe cu secțiune semicirculară aplatizată nu se păstrează pe întreaga lungime, lipsindu-le urmele sistemului de prindere.

9. *Pinten din fier* descoperit în Sp. III, în stratul de cultură, la adâncimea de 0,60-0,88 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 3/2**). Piesa este într-o stare de conservare proastă, păstrându-se doar spinul și parțial unul dintre brațe. Spinul, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este format dintr-o tijă lungă de 0,8 cm cu secțiune ovală, care se continuă cu un vârf piramidal alungit, cu baza pătrată lățită, având lungimea de 2,3 cm. Se păstrează parțial doar unul dintre brațe, cu secțiune semicirculară aplatizată. La punctul de îmbinare a brațelor, acestea sunt lățite, formând o plăcuță triunghiulară.

10. *Pinten din fier* descoperit în interiorul Cx β , la adâncimea de 0,50-0,60 m de la nivelul de călcare actual (**pl. 3/3**). Piesa este într-o stare proastă de conservare, unul dintre brațe fiind rupt din vechime, iar celălalt puternic îndoit. Spinul, plasat oblic în plan vertical în raport cu brațele, este alcătuit dintr-o tijă lungă de 1,3 cm, cu secțiune rotundă, și cu un vârf piramidal cu înălțimea de 2,4 cm. Brațele, cu secțiunea triunghiulară, sunt arcuite în plan vertical, la punctul de îmbinare a acestora fiind lățite și formând o plăcuță triunghiulară. Brațul păstrat integral, cu o lungime de 12,6 cm, se termină cu o plăcuță pătrată, străbătută de două perforații dreptunghiulare, în plan orizontal.

Discuții

Toți cei nouă piteni cu spin descoperiți în așezarea de la Pricaz împărtășesc unele trăsături comune, cele mai evidente fiind tija spinului scurtă, plasată oblic în plan vertical, și brațele puternic arcuite. Pintenii cu tija scurtă și oblică apar pentru prima dată în vestul Europei în intervalul cuprins între mijlocul secolului al XI-lea și jumătatea secolului al XII-lea, poziția spinului fiind pusă în legătură cu modificări apărute în echipamentul cavalerilor în perioada cruciadelor⁹. Descoperirile de acest tip de pe teritoriul actual al Slovaciei au fost încadrate în grupa B din tipologia lui A. Ruttkay¹⁰.

Cea de-a doua trăsătură comună a pintenilor de la Pricaz este curbarea brațelor în plan vertical, astfel încât acestea se arcuiesc pe sub glezna purtătorului. Această caracteristică se manifestă în Europa Occidentală începând cu secolul al XII-lea, ajungând-se ca la mijlocul secolului al XIII-lea majoritatea pintenilor să aibă brațele puternic curbate¹¹. În schema

⁹ Zschille, Forrer 1891, p. 10-11. Cu toate acestea, tipul mai vechi de piteni cu tija și brațele drepte, situate în același plan (tipul A9 din tipologia lui A. Ruttkay), datați în linii mari din a doua jumătate a secolului al X-lea până la mijlocul secolului al XI-lea, continuă să fie folosiți și în primul sfert al secolului al XII-lea (Ruttkay 1976, p. 349). În Transilvania, un astfel de piten a fost descoperit în așezarea de la Bratei, datată în secolele XII-XIII (Ioniță 2009, p. 36, 121, pl. 147/46).

¹⁰ Ruttkay 1976, p. 347, fig. 72.

¹¹ Ellis, Egan 1995, p. 127.

tipologică elaborată de A. Ruttkay, brațele curbate sunt caracteristice pintenilor cu spin aparținând tipurilor B2, B3 și B4. Dintre aceștia, cei mai timpurii, din grupa B2, nu au fost datați mai devreme de secolul al XII-lea¹². Genul de pinteți cu spin cu brațele puternic curbate, proveniți din spațiul rus, au fost încadrați de A. N. Kirpichnikov în tipurile IV și IVa și datați de asemenea în secolul al XII-lea și în prima jumătate a celui următor¹³.

Pe lângă aceste trăsături comune, pinteții de la Pricaz diferă între ei prin forma vârfului spinului și prin sistemul de prindere aflat la capătul brațelor. Începând cu secolul al X-lea la extremitatea spinului este plasat uneori un vârf piramidal de mici dimensiuni¹⁴. De la jumătatea secolului al XI-lea, vârfurile piramidale simple cu baza patrulateră devin mai mari, scopul acestora fiind de a împiedica intrarea spinului adânc în zona coastelor calului, ceea ce ar fi dus la rănirea acestuia¹⁵. În nordul Bazinului Carpatic, aceste vârfuri piramidale mari, asociate cu tija spinului oblică în plan vertical și brațele curbate au fost incluse în tipul Ruttkay B2, datat în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea¹⁶, în vreme ce în spațiul rus aparțin tipului Kirpichnikov B, prezent în tot intervalul secolelor XI-XIII, cele mai multe descoperiri provenind însă din secolele XII-XIII¹⁷.

Cu același scop, de a evita rănirea calului, începând din secolul al XII-lea, apare un nou tip de vârf alungit și subțiat, de formă piramidală sau conică, despărțit însă de tija spinului fie prin baza lățită, fie printr-o protuberanță de formă sferică ori dublu-piramidală, sau sub forma unei plăcuțe pătrate sau circulare, mai late decât vârful spinului¹⁸. Aceste vârfuri au fost încadrate de A. Ruttkay în variantele B3 și B4 din tipologia pintenilor medievali de pe teritoriul Slovaciei, ambele datate în linii mari între mijlocul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea¹⁹. Mult mai detaliată în acest sens este schema tipologică propusă de A. N. Kirpichnikov, care distinge patru tipuri de vârfuri, E, Ж, З și И, ultimul cu mai multe variante, datate în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea²⁰.

¹² Ruttkay 1976, p. 349-350.

¹³ Kirpichnikov 1973, fig. 37, tab. 23.

¹⁴ Zschille, Forrer 1891, p. 10.

¹⁵ Ellis, Egan 1995, p. 127.

¹⁶ Ruttkay 1976, p. 349.

¹⁷ Kirpichnikov, fig. 38, tab. 24.

¹⁸ Din punct de vedere tehnologic, în realizarea unui astfel de spin se pornea tot de la o formă piramidală sau conică, al cărui vârf era ulterior subțiat, baza pătrată sau rotundă, rămasă intactă, urmând a constitui în cele din urmă protuberanța („plăcuța”, „manșeta”) ce avea rolul de a împiedica pătrunderea adâncă a spinului în coastele calului și rănirea acestuia. Modul mai mult sau mai puțin accentuat în care este subțiat și modelat vârful spinului sau protuberanța cruțată, duce la o mare varietate tipologică.

¹⁹ Ruttkay 1976, p. 349-350.

²⁰ Kirpichnikov 1973, fig. 38, tab. 24.

În cazul pintenilor de la Pricaz, unul dintre cele două exemplare descoperite în Cx 126 (nr. 1), precum și cele provenite din Cx 133 (nr. 4), Cx 423 (nr. 5) și Cx β (nr. 10) au vârful de formă piramidală simplă, corespunzător tipului Kirpichnikov B, cu cele două variante, lung sau scurt, respectiv tipului Ruttkay B2, pentru tipologia pieselor din nordul bazinului Dunării mijlocii. În Transilvania, pinteni cu spin piramidal au mai fost găsiți la Dăbâca²¹, Miercurea Sibiului (MS I)²², Miercurea Sibiului (MS IV)²³, Sf. Gheorghe-Bedeház²⁴ și Sighișoara-Dealul Vîilor²⁵, însă niciuna din aceste descoperiri nu poate oferi un indiciu cronologic clar. Pintenii cu spin piramidal de la Dăbâca, cei mai susceptibili de a oferi încadrări cronologice mai strânse, au fost publicați fără trimiteri din text la planșe, astfel că este aproape imposibil de conectat sumarele mențiuni din text cu piesele ilustrate. În general, P. Iambor consideră că pintenii de acest tip de la Dăbâca se pot data mai ales în secolele XI-XII, deși piese similare sunt amintite și alături de ceramică din secolul al XIII-lea²⁶. Așezările de la Miercurea Sibiului (MS I și MS IV) și Sighișoara-Dealul Vîilor nu beneficiază de elemente de cronologie absolută, pintenii de la Miercurea Sibiului (MS I) și Sighișoara fiind datați în secolul al XII-lea²⁷, iar cei de la Miercurea Sibiului (MS IV) în a doua jumătate a secolului al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea²⁸. Nici în cazul descoperirilor din restul Bazinului Carpatic nu cunoaștem piese al căror context să permită o datare mai strânsă. În așezările de epocă arpadiană de la Szalbocs-Kisfalud²⁹ și Kána³⁰ (Ungaria), pinteni cu spin piramidal au fost descoperiți împreună cu pinteni cu rotiță, care pot fi datați cel mai devreme spre jumătatea secolului al XIII-lea, însă piesele nu au fost găsite asociate în complexe închise.

²¹ Iambor 2013, p. 215, pl. LV/3-4, 7.

²² Luca *et alii* 2013, p. 52-53; Urduzia 2014, p. 86-87, pl. 2/a, d; 3/c; Pinter, Urduzia 2015, p. 39-40, pl. 46/49; 54/111; 55/114; Urduzia 2016, p. 133-134, pl. 10/3; 11/3.

²³ Corneanu *et alii* 2014, p. 74-75, pl. 1/3; 2/3; 3/2.

²⁴ Székely 1974-1975, p. 59, fig. 2/1; Székely 1990, fig. 9/5.

²⁵ Harhoiu, Baltag 2006, p. 364, 378, fig. 676; Harhoiu, Baltag 2007, p. 17, 43, pl. 26/5, 73/10.

²⁶ Iambor 2013, p. 161, 215.

²⁷ Pinter, Urduzia 2015, p. 40; Harhoiu, Baltag 2006, p. 378. Pentru datarea pieselor de la Miercurea Sibiului (MS I) s-au exprimat inițial opinii mai rezervate, propunându-se încadrarea lor în a doua jumătate a secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea (Luca *et alii* 2013, p. 52-53; Urduzia 2014, p. 86). Și în cazul pintenilor de la Sighișoara-Dealul Vîilor, descoperirea în necropola corespunzătoare așezării a unui tezaur cu monede de la Bela III (1172-1196) face posibilă extinderea locuirii și dincolo de anul 1200 (Harhoiu, Gáll 2014, p. 198-199).

²⁸ Corneanu *et alii* 2014, p. 75.

²⁹ Fodor 1975, p. 181, fig. 9.

³⁰ Terei, Horváth 2007, p. 166-169, fig. 16/17.

O altă grupă de pîteni de la Pricaz este reprezentată de piesele al căror spin au avut inițial un vârf piramidal prin a cărui subțiere și modelare s-a obținut o bază cu secțiune pătrată, mai mult sau mai puțin lățită față de vârful spinului, ori o proeminență dublu-piramidală. Dintre aceștia, pîtenii descoperiți în Cx 126 (nr. 2), Cx 595 (nr. 7) și Sp III (nr. 9) par a fi mai apropiați din punct de vedere al formei spinului de tipul Kirpichnikov 3, având vârful piramidal alungit cu baza pătrată și doar ușor lățită. Tipul reprezintă o variantă intermediară între vârfurile piramidale și cele subțiate, conice, cu protuberanță dublu-piramidală. Un pîten similar a fost descoperit în Transilvania, la Bratei, fiind datat în secolele XII-XIII³¹, și altul la Sibiu³².

Ceilalți doi pîteni proveniți din Cx 521 (nr. 6) și Cx 595 (nr. 8) au vârful spinului puternic subțiat, astfel încât baza inițială a vârfului se prezintă acum ca o protuberanță dublu-piramidală. Aceștia se apropie ca formă de tipul Kirpichnikov Ж, datat în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea. Piesele au numeroase analogii în așezările din Transilvania, dintre care amintim pîtenii de la Apoldu de Jos (MS V)³³, Dăbâca³⁴, Miercurea Sibiului (MS I)³⁵, Vințu de Jos-*Poder*³⁶ și Zalău-*Valea Miței-Livada Veche*³⁷. Dintre aceștia, o datare mai strânsă este propusă pentru piesa de la Dăbâca, descoperită în apropierea unui cuptor construit pe umplutura șanțului de apărare din cea de-a treia etapă de fortificare a incintei, și atribuit sfârșitului secolului al XII-lea și începutului secolului al XIII-lea³⁸. Celelalte piese provin din așezări fără elemente de cronologie absolută, pîtenii de la Miercurea Sibiului (MS I) fiind datați, așa cum am amintit, în secolul al XII-lea³⁹, cel de la Apoldu de Jos în secolul al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea⁴⁰, locuirea de la Vințu de Jos în secolul al XII-lea, dar cu posibile extensii⁴¹, în timp ce așezarea de la Zalău-*Valea Miței-Livada Veche* a fost încadrată larg între secolele XI/XII și prima jumătate a secolului al XIII-lea⁴². În Europa Centrală, momentul de debut al acestui tip de pîteni pare a fi marcat de placa de mormânt a lui Rudolf von Schwaben,

³¹ Nițoi 2009, p. 208, pl. 1/2; Ioniță 2009, p. 35-36, 61, pl. 16/24.

³² Nițoi 2008, p. 209, pl. 3; Beșliu Munteanu 2008, p. 223.

³³ Urduzia 2016, p. 125, pl. 3/3.

³⁴ Pascu *et alii* 1968, p. 165, fig. 4/6; Iambor 2013, pl. LV/8.

³⁵ Urduzia 2014, p. 86-87, pl. 2/c; 3/d-e; Pinter, Urduzia 2015, p. 39-40, pl. 54/113; 73/135; 110/3.

³⁶ Simina 1995, p. 476, fig. 7/11.

³⁷ Băcuet-Crișan *et alii* 2009, p. 24, pl. 35/1.

³⁸ Pascu *et alii* 1968, p. 165.

³⁹ Pinter, Urduzia 2015, p. 40.

⁴⁰ Luca *et alii* 2013, p. 81.

⁴¹ Simina 1995, p. 478.

⁴² Băcuet-Crișan *et alii* 2009, p. 24.

mort la 1080, pe care sunt reprezentați pintenii cu vârf piramidal cu baza ușor lățită⁴³. La Hrubanovo-Bohatá (Slovacia), în complexul nr. 12 al așezării de epocă arpadiană, a fost descoperit un astfel de pinten cu spin dublu-piramidal, împreună cu o rotiță de pinten cu 12 raze, fapt care extinde datarea acestui tip de vârf cel puțin până la mijlocul secolului al XIII-lea⁴⁴.

În privința sistemului de prindere, la pintenii de la Pricaz acesta se păstrează, integral sau parțial, doar la șase din cele nouă exemplare. Pintenii descoperiți în Cx 521 (nr. 6) și Cx β (nr. 10) au la extremitățile brațelor plăcuțe de prindere de formă pătrată cu perforații duble dreptunghiulare, în plan orizontal. A. Ruttkay denumesc acest tip de terminații varianta „c” a tipului C și constată asocierea lui și cu pintenii cu spin de tipurile B2, B3 și B4⁴⁵. În Europa Răsăriteană, aceste plăcuțe de prindere au fost încadrate în tipul Kirpichnikov 2 din tipologia sistemelor de prindere, datat larg în intervalul secolelor XI-XIII⁴⁶. Pe teritoriul Transilvaniei, astfel de plăcuțe pătrate cu perforații duble dreptunghiulare se întâlnesc la pintenii de la Dăbâca⁴⁷, Miercurea Sibiului (MS I)⁴⁸ și Miercurea Sibiului (MS IV)⁴⁹, fără a beneficia însă de încadrări cronologice bine determinate⁵⁰.

Mai bine reprezentate în descoperirile de la Pricaz sunt terminațiile ovale, cu perforații dreptunghiulare în plan vertical. Acestea apar la unul dintre cei doi pintenii găsiți în Cx 126 (nr. 2), la ambele brațe, al doilea pinten din același complex (nr. 1), precum și exemplarul din Cx 133 (nr. 4), având acest tip de terminație în asociere cu plăcuțe circulare perforate orizontal. Tipologic, urechișele ovale cu perforații dreptunghiulare verticale corespund variantei „a” din tipul Ruttkay C, dar apar și la pintenii cu spin de tipurile B2, B3 și B4⁵¹. În spațiul rus, acest gen de terminații sunt încadrate în tipul Kirpichnikov 5 din tipologia sistemelor de prindere, datat în secolul al XII-lea și prima jumătate a secolului al XIII-lea, în special în intervalul 1150-1250⁵². În descoperirile transilvănene sunt atestate la Apoldu de Jos (MS V)⁵³, Bratei⁵⁴, Dăbâca⁵⁵ și Miercurea Sibiului (MS I)⁵⁶. În Slovacia de

⁴³ Ruttkay 1976, p. 350.

⁴⁴ Habovštiak 1961, fig. 27/4, 9; Ruttkay 1975, p. 145.

⁴⁵ Ruttkay 1976, p. 349, 351. Variantele de sisteme de prindere din tipologia lui Ruttkay au denumiri diferite în funcție de tipurile de pinten, B2, B3, B4 sau C. Pentru a simplifica analiza, am ales să folosim denumirea variantelor pentru pintenul cu rotiță.

⁴⁶ Kirpichnikov 1973, fig. 38, tab. 25.

⁴⁷ Iambor 2013, pl. LV/3.

⁴⁸ Urduzia 2014, pl. 2/d; Pinter, Urduzia 2015, pl. 55/114; Urduzia 2016, p. 125, pl. 11/3.

⁴⁹ Corneanu *et alii* 2014, p. 74, pl. II/3.

⁵⁰ Apariția acestui tip de urechișe de prindere la exemplarele timpurii de pintenii cu rotiță, extinde perioada de utilizare a acestora până dincolo de jumătatea secolului al XIII-lea.

⁵¹ Ruttkay 1976, p. 349, 351.

⁵² Kirpichnikov 1973, fig. 38, tab. 25.

⁵³ Urduzia 2016, p. 125, pl. 3/3.

astăzi acest gen de urechiușe de prindere este socotit caracteristic pentru pintenii de tip Ruttkay B3⁵⁷. Din surse iconografice se poate stabili debutul acestora în Europa Centrală încă de la sfârșitul secolului al XI-lea, în deja amintita placă de mormânt a lui Rudolf von Schwaben⁵⁸. Pentru utilizarea lor până după mijlocul secolului al XIII-lea pledează exemplarele timpurii de pinteni cu rotiță din nordul Bazinului Carpatic care folosesc acest tip de urechiușe de prindere în asociere cu plăcuțe circulare perforate orizontal⁵⁹. Tot după jumătatea secolului al XIII-lea poate fi datat și pintenul cu spin din complexul 12 de la Hrubanovo-Bohatá care are la capetele ambelor brațe urechiușe ovale cu perforații dreptunghiulare verticale⁶⁰. Nu cunoaștem sistemul de prindere al pintenilor cu spin subțiat conic și „manșetă” plată, considerați târzii, de la Căpâlna⁶¹, Sarmizegetusa-Britonia⁶² sau Piatra Craivii⁶³, însă piese similare de la Dăbâca⁶⁴ și Bratei⁶⁵ prezintă la extremitățile brațelor urechiușe ovale cu perforații verticale dreptunghiulare.

Al treilea tip de sistem de prindere este reprezentat de plăcuțele circulare perforate orizontal. Acestea apar la unul dintre pintenii descoperiți în Cx 126 (nr. 1), asociat probabil cu urechiușă ovală cu perforație verticală, și la cel găsit în Cx 423 (nr. 5), care nu mai păstrează însă extremitatea celui de-al doilea braț. În Slovacia, astfel de plăcuțe de prindere au fost încadrate în varianta „b” a tipului de pinte Ruttkay C, însă apar și la tipurile Ruttkay B3 și B4, întotdeauna în asociere cu urechiușe ovale cu perforații dreptunghiulare verticale⁶⁶. În spațiul Europei Răsăritene, plăcuțele circulare cu perforații orizontale aparțin tipului Kirpichnikov 6 din tipologia sistemelor de prindere a pintenilor, fiind datate în principal în intervalul 1200-1250⁶⁷. Sistemul combinat de prindere, format dintr-o plăcuță circulară perforată orizontal și o urechiușă ovală cu o perforație dreptunghiulară

⁵⁴ Nițoi 2008, p. 207-209, pl. 1/1-2; 2/1-2; Ioniță 2009, p. 35-36, pl. 16/24; 130/38-39; 186/55-56; 192/29.

⁵⁵ Iambor 2013, pl. LV/4, 9.

⁵⁶ Luca *et alii* 2013, p. 52-53; Urduzia 2014, p. 85-87, pl. 2/a; 3/c-e; Pinter, Urduzia 2015, p. 39-40, pl. 46/49; 54/111; 73/75; 110/3.

⁵⁷ Ruttkay 1976, p. 349.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 350.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Habovštiak 1961, fig. 27/9.

⁶¹ Glodariu, Moga 1989, p. 155, fig. 113/1. Piesa este încadrată de Ștefan Matei în secolul al XIV-lea, însă datarea pare a fi prea târzie.

⁶² Popa 1988, fig. 60.

⁶³ Anghel, Berciu 1968, fig. 3. Începuturile fortificației de aici au fost plasate după mijlocul secolului al XIII-lea.

⁶⁴ Iambor 2013, pl. LV/9.

⁶⁵ Ioniță 2009, pl. 192/29.

⁶⁶ Ruttkay 1976, p. 350.

⁶⁷ Kirpichnikov 1973, fig. 38.

verticală, este caracteristic în Europa Occidentală celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea, fiind întâlnit atât la pintenii cu spin, cât și la cei cu roțiță⁶⁸. În nordul Bazinului Carpatic, această asociere lipsește la pintenii de tip Ruttkay B2, considerați mai arhaici, însă se întâlnește în cazul pieselor mai noi de tipurile Ruttkay B3, B4 și C⁶⁹. Văzută ca o inovație în sistemul de fixare al pintenilor, aceasta presupunea folosirea unei curelușe atașate de plăcuța circulară aflată întotdeauna la exterior, care pornea în jos, pe sub talpa piciorului, trecea prin perforația verticală a celui alt braț, apoi peste laba piciorului și se închidea într-o cataramă atașată de plăcuța circulară. În Transilvania plăcuțele de prindere circulare perforate orizontal combinate cu urechiușe ovale cu perforații dreptunghiulare verticale apar la pinteii din așezarea de la Bratei, datată în secolele XII-XIII⁷⁰ și Miercurea Sibiului (MS I), datată doar pe parcursul secolului al XII-lea⁷¹.

Roțița de pinteii descoperită în Cx 126 (nr. 3) oferă și ea un indiciu cronologic important. În Slovacia, pintenii cu roțiță de tip Ruttkay C au contexte sigure de datare doar din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, fiind asociați în complexe fie cu monede de la Wenzel II (1278-1301) ori Ștefan V (1270-1272), fie cu pinteii cu spin, ori ceramică specifică⁷². În Europa Occidentală, cei mai vechi pinteii cu roțiță sunt considerați cei cu sistem de prindere asimetric, format dintr-o plăcuță rotundă perforată orizontal și una ovală alungită cu perforație dreptunghiulară verticală. Aceștia sunt atestați de sursele iconografice încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea⁷³. Momentul apariției celor mai timpurii pinteii cu roțiță de tip Kirpichnikov V în spațiul rus a fost fixat între anii 1220 și 1230⁷⁴. În Transilvania, datarea celor mai timpurii pinteii cu roțiță nu beneficiază de contexte sigure, piese din Secuime, de la Cechești⁷⁵ și Chileni⁷⁶, fiind datate în secolul al XIII-lea, doar pe baza ceramicii. De remarcat absența în spațiul intracarpatic a pintenilor de tip Ruttkay C cu sistem de prindere asimetric, ceea ce presupune o pătrundere mai târzie a pintenilor cu roțiță, într-o formă deja mai evoluată, și implicit o utilizare mai îndelungată a tipului de pinteii cu spin piramidal.

⁶⁸ Ellis, Egan 1995, p. 127.

⁶⁹ Ruttkay 1976, p. 350-351.

⁷⁰ Nițoi 2008, p. 208, pl. 1/2; Ioniță 2009, p. 35-36, pl. 16/24.

⁷¹ Luca *et alii* 2013, p. 52; Urduzia 2014, p. 85-87, pl. 2/a; 3/a, e; Pinter, Urduzia 2015, p. 39-40, pl. 54/111; 55/115; 73/75; 110/3.

⁷² Ruttkay 1976, p. 351.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Kirpichnikov 1973, tab. 23.

⁷⁵ Gyórfi 2004, p. 102.

⁷⁶ Székely 1990, p. 4, fig. 10/7.

Concluzii

Pintenii din aşezarea de la Pricaz-În *Luncă* (jud. Hunedoara), prin varietatea tipologică și asocierea în complexe, oferă un lot important de analiză a evoluției acestui gen de artefacte pe parcursul epocii arpadiene în Transilvania. Forma brațelor și poziția spinului, comună la toate cele nouă exemplare, nu oferă indicii cronologice sigure, fiind caracteristice unui interval larg, cuprins între secolele al XI-lea și al XIII-lea. Mai ofertantă în acest sens este forma spinului, vârfurile piramidale în combinație cu forma brațelor și poziția spinului fiind caracteristice secolelor XII-XIII. Celălalt tip de vârf prezent în aşezare, cel piramidal cu baza lătită și vârful mai mult sau mai puțin subțiat, inclusiv varianta cu protuberanță dublu-piramidală, este ușor mai evoluat decât tipul cu spin piramidal simplu, însă nici datarea acestuia nu poate fi restrânsă mult în intervalul secolelor XII-XIII.

Cea mai interesantă în acest sens este analiza sistemului de prindere a pintenilor. Dacă plăcuțele pătrate perforate orizontal cu două orificii dreptunghiulare sunt comune mai multor tipuri de pinteni din intervalul secolelor XI-XIII, iar terminațiile de formă ovală alungită cu perforații verticale dreptunghiulare prezente la capetele ambelor brațe, apar pe parcursul secolelor XII-XIII, pintenii cu spin cu sistem de prindere asimetric, format dintr-o plăcuță rotundă perforată orizontal și o urechiușă de formă ovală cu perforație dreptunghiulară verticală, sunt specifici doar secolului al XIII-lea, perioadă în care împărtășesc această modalitate de prindere cu pintenii cu roțiță. Asocierea în interiorul Cx 126 dintre un pinte cu sistem de prindere asimetric și o roțiță, chiar privită cu reținerea necesară datorită documentării lacunare, poate împinge datarea acestor pinteni până spre mijlocul, sau chiar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Așadar, pintenii cu sistem de prindere asimetric din Cx 126 (nr. 1) și Cx 423 (nr. 5) datează mod sigur din secolul al XIII-lea, eventual chiar în a doua jumătate a acestuia. Datarea este valabilă, evident, și pentru celelalte două piese din Cx 126 (nr. 2-3). Celelalte șase exemplare din aşezare au caracteristici comune pentru intervalul secolelor XII-XIII, o eventuală restrângere a datării fiind posibilă doar în urma analizei complexe a aşezării.

Explanation of Figures

- Pl. 1.** Spurs and spur rowel found at Pricaz-În *Luncă*: Cx 126 (1-3) and Cx 133 (4).
- Pl. 2.** Spurs found at Pricaz-În *Luncă*: Cx 423 (1), Cx 521 (2) and Cx 595 (3).
- Pl. 3.** Spurs found at Pricaz-În *Luncă*: Cx 595 (1), Sp III (2) and Cx β (3).

Abrevieri bibliografice

- Anghel, Berciu 1968 - Gheorghe Anghel, Ioan Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968.
- Băcuț-Crișan et alii 2009 - Dan Băcuț-Crișan, Sanda Băcuț-Crișan, Ioan Bejinariu, Horea Pop, Alexandru V. Matei, *Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău*, Cluj-Napoca, 2009.
- Beșliu Munteanu 2008 - Petre Beșliu Munteanu, *Cercetări arheologice din Sibiu, strada Turmului, nr. 7*, în *Brukenthal*, III, 1, 2008, p. 219-241.
- Corneanu et alii 2014 - Sebastian Corneanu, Gheorghe Natea, Adrian Luca, *Prick Spurs and a Bronze Bracelet from the Medieval Settlement of Miercurea Sibiului IV: Premises for a Chronological Framing*, în *Brukenthal*, IX, 1, 2014, p. 73-84.
- Damian et alii 2011 - Paul Damian, Ionuț Bocan, Cătălina Neagu, Eugen Marius Paraschiv-Grigore, Mihai Vasile, Decebal Vleja, Edmond-Silviu Ene, Ioana Paraschiv-Grigore, Angelica Bălos, *155. Varianta de ocolire Deva-Orăștie, km. 0+000 - 32+500 (jud. Hunedoara)*, în *CCA. Campania 2011*, Târgu Mureș, p. 278-279.
- Ellis, Egan 1995 - Blanche M. A. Ellis, Geoff Egan, *Spurs and Spur Fittings*, în John Clark (ed.) *The Medieval Horse and Its Equipment c.1150-c.1450*, Londra, 1995.
- Fodor 1975 - István Fodor, *II. Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szalbocs-Kisfalud im Jahre 1971-73*, în *FoLArch*, 26, 1975, p. 171-182.
- Gáll 2014-2015 - Erwin Gáll, *Habitatul est-transilvănean în secolele XII-XIII. Evoluțiile microzonei Sighișoara și a sitului Dealul Viiilor într-un peisaj de graniță*, în *Marisia*, XXXIV-XXXV, 2014-2015, p. 73-106.
- Glodariu, Moga 1989 - Ioan Glodariu, Vasile Moga, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989.
- Győrfi 2004 - Zalán Győrfi, *Pinteni cu roțiță din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (secolul al XIII-lea - începutul secolului al XV-lea)*, în *ArhMed*, V, 2004, p. 94-112.
- Győrfi 2006 - Zalán Győrfi, *Középkori tarajos sarkantyúk Erdélyben (13.-14. század)*, în *DolGCluj*, I (XI), 2006, p. 99-129.
- Habovštiak 1961 - Alojz Habovštiak, *Príspevok k poznaniu našej nižinnej dediny v XI.-XIII. storoč*, în *SlovArch*, IX, 1961, 1-2, p. 451-482.
- Harhoiu, Baltag 2006 - Radu Harhoiu, Gheorghe Baltag, *Sighișoara „Dealul Viiilor”. Monografie arheologică (I)*, Bistrița, Cluj-Napoca, 2006.
- Harhoiu, Baltag 2007 - Radu Harhoiu, Gheorghe Baltag, *Sighișoara „Dealul Viiilor”. Monografie arheologică (II)*, Bistrița, Cluj-Napoca, 2007.
- Harhoiu, Gáll 2014 - Radu Harhoiu, Erwin Gáll, *Necropola din secolul XII de la Sighișoara-Dealul Viiilor, punctul „Necropola”. Contribuții privind habitatul epocii medievale timpurii în Transilvania estică*, în *AnB*, s.n., XXII, 2014, p. 195-259.
- Iambor 2013 - Petru Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania (secolele IX-XIII)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2013.

Ovidiu Ghencu

Ioniță 2009

- Adrian Ioniță, *Așezarea din secolele XII-XIII de la Bratei*, BB, XXXII, Sibiu, Alba Iulia, 2009.

Luca *et alii* 2013

- Sabin Adrian Luca, Adrian Georgescu, Gheorghe Vasile Natea, Raluca Maria Teodorescu, Claudia Urduzia, Claudiu Iuliu Munteanu, Vasile Palaghie, Adrian Luca, *Cercetarea preventivă. Provocarea arheologică a zărilor noastre*, BB, LXV, Sibiu, 2013.

Nagy 1898

- Géza Nagy, *A Szalbocsmegyei Múzeum középkori sarkantyú*, în *AE*, XVIII, 1898, p. 60-64.

Nițoi 2008

- Anca Nițoi, *Pinteni cu spin în colecția Muzeului Național Brukenthal*, în *Brukenthal*, III, 1, 2008, p. 207-217.

Pascu *et alii* 1968

- Ștefan Pascu, Mircea Rusu, Petre Iambor, Nicolae Edroiu, Paul Gyulai, Volker Wollmann, Ștefan Matei, *Cetatea Dăbâca*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 153-202.

Pinter, Urduzia 2015

- Zeno Karl Pinter, Claudia Urduzia, ... *custodes confinium, vulgo evrii ... Cercetări arheologice în așezarea medievală de la Miercurea Sibiului-Cunța*, București, 2015.

Popa 1988

- Radu Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

Popescu 1925

- Dorin Popescu, *Fouilles de Lechința-de-Mureș*, în *Dacia*, II, 1925, p. 304-344.

Ruttkay 1975

- Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, în *SlovArch*, XXIII, 1975, 1, p. 119-216.

Ruttkay 1976

- Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *SlovArch*, XXIV, 1976, 2, p. 245-395.

Simina 1995

- Nicolae-Marcel Simina, *Contribuții la cunoașterea feudalismului timpuriu pe teritoriul comunei Vințu de Jos (jud. Alba)*, în *ActaMN*, 32, I, 1995, p. 473-488.

Székely 1974-1975

- Zoltán Székely, *Sud-estul Transilvaniei în secolele VI-XIII/Délkelet-erdély a VI-XIII. században*, în *Aluta*, VI-VII, 1974-1975, p. 57-71.

Székely 1990

- Zoltán Székely, *Kora középkori települések a Székelyföldön (XI-XIV. század)*, în *VTT*, 1, 1990, p. 3-19.

Terei, Horváth 2007

- György Terei, Antónia Horváth, *Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II.*, în *BudRég*, XLI, 2007, p. 153-192.

Urduzia 2014

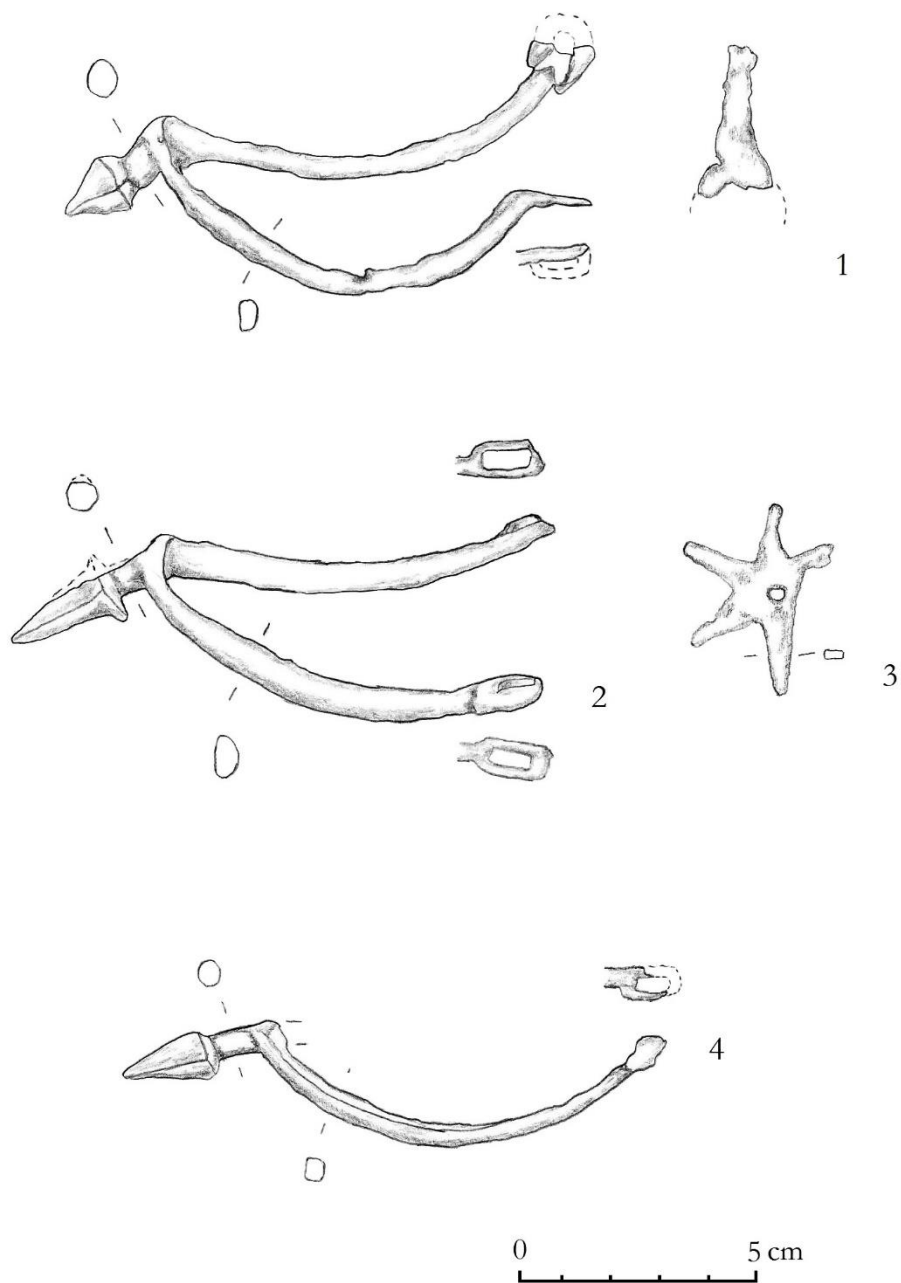
- Claudia Urduzia, *The Medieval Spurs Discovered at Miercurea Băi-Cunța (MS I) during the Researches Carried Out on the Highway Orăștie-Sibiu*, în *Brukenthal*, IX, 1, 2014, p. 85-93.

Urduzia 2016

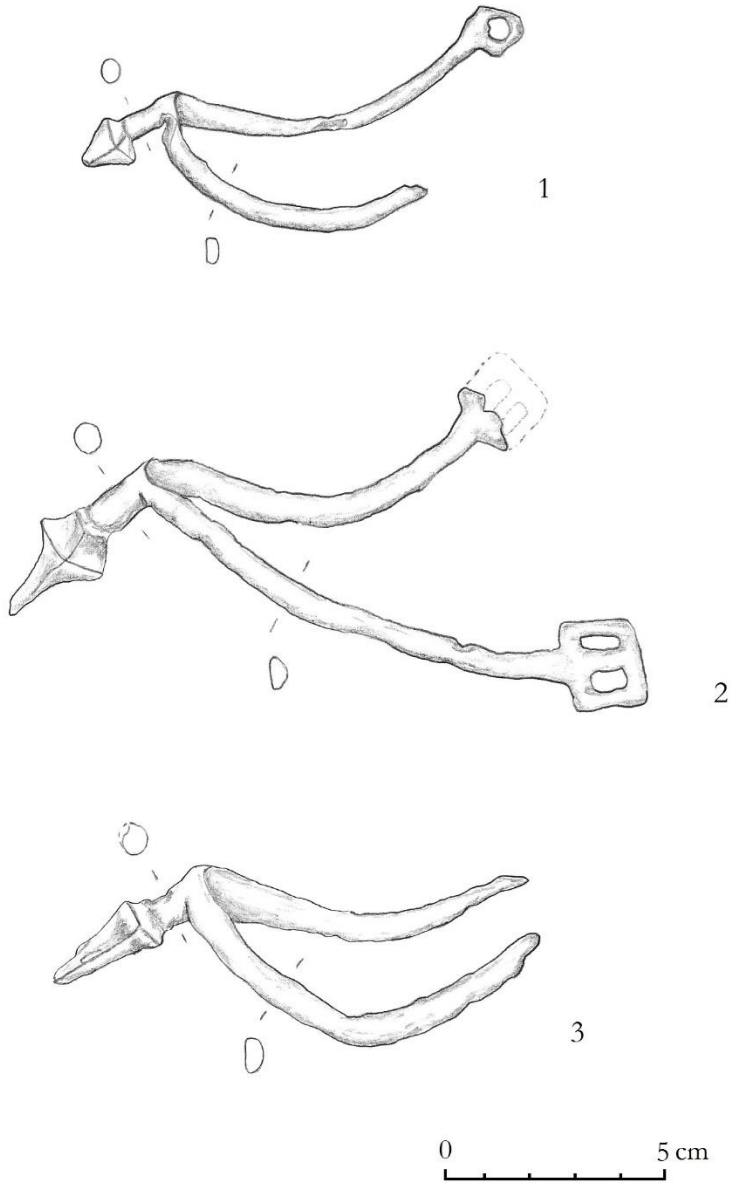
- Claudia Urduzia, *At the Periphery of the Arpadian Kingdom. Guards of the South-Eastern Border in Light of the Archaeological Evidences*, în *SUCH*, XIII, 2016, p. 121-156.

Zschille, Forrer 1891

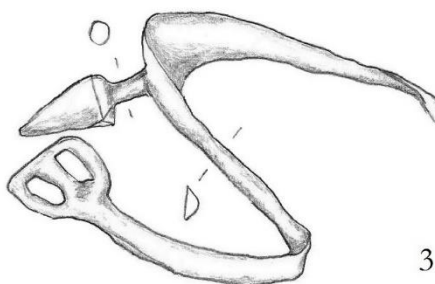
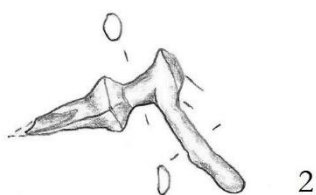
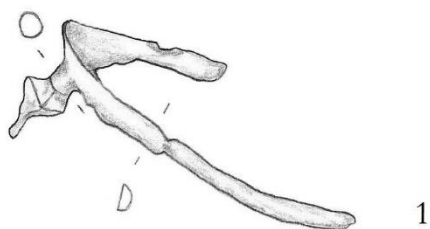
- Richard Zschille, Robert Forrer, *Der Sporn in seiner Formen-Entwicklung. Ein Versuch zur Charakterisierung und Datierung der Sporen unserer Kulturvölker*, Berlin, 1891.

Pl. 1. Pinenii (1-2, 4) și rotiță de pinden (3) din așezarea de la Pricaz-În Luncă: Cx 126 (1-3) și Cx 133 (4)

Pl. 2. Pinteni din așezarea de la Pricaz-În Luncă: Cx 423 (1),
Cx 521 (2) și Cx 595 (3)

Pl. 3. Pinteni din așezarea de la Pricaz-În Luncă: Cx 595 (1), Sp III (2) și Cx β (3)

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaHASH	- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Adevărul	- Adevărul. București.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
AF	- Altorientalische Forschungen. Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung Vorderasiatische Archäologie. Berna.
AH	- Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
AHY	- Austrian History Yearbook. Center for Austrian Studies. Minneapolis MN.
AIEFCB	- Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. (este continuat de AIIGB).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. (continuă AIAC).
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Alba-Iulia	- Alba-Iulia. Alba Iulia.
Aluta	- Aluta. Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények. Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
Anatolia Antiqua	- Anatolia Antiqua. L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
AnB	- Analele Banatului. Muzeul Național al Banatului (serie nouă). Timișoara.
Anistoriton	- Anistoriton / <i>Ανιστόριτον</i> . History and Archaeology Journal. Digital Journal (Grecia).

Lista abrevierilor

- Annales** - Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris.
- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
- AntAfr** - Antiquités africaines. Université de Provence. Paris.
- AnUB-ŞP** - Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Ştiinţe Politice. Universitatea din Bucureşti.
- AO** - Arhivele Olteniei. Serie nouă. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- ArhMed** - Arheologia Medievală. Reşiţa. Cluj-Napoca.
- ArhVestnik** - Arheološki Vestnik. Institut za arheologijo. Ljubljana.
- Arts of Asia** - Arts of Asia. The Asian Arts & Antiques Magazine. Hong Kong.
- Astra Sabesiensis** - Astra Sabesiensis. Despărţământul Astra „Vasile Moga” Sebeş.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- Banatica** - Banatica. Muzeul de Istorie al judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.
- BAR** - British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** - Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BCH** - Bulletin de correspondance hellénique. L’Institut de correspondance hellénique d’Athenes. Atena.
- BCŞS** - Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenteşti. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BECh** - Bibliothèque de l’école des chartes. Revue d’érudition. Paris.
- BerRGK** - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- BHAB** - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara.
- BJJS** - The British Journal of Sociology. London School of Economics and Political Science. University of London.
- BMA** - Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. Bucureşti.
- Boabe de grâu** - Boabe de grâu. Revistă de cultură. Bucureşti.
- BR** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
- Britannia** - Britannia: A Journal of Romano-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies. Londra.
- Brukenthal** - Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BS** - Balkan Studies. Institute for Balkan Studies in Thessaloniki. Salonic.
- BSNR** - Buletinul Societăţii Numismatice Române. Bucureşti.
- BTh** - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- BudRég** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.

CAC	- Central Asia and Caucasus. Institute for Central Asian and Caucasian Studies. Luleå (Sweden). Institute of Strategic Studies of the Caucasus. Baku (Azerbaijan).
Carpații	- Carpații: Vânătoare, pescuit, chinologie. Cluj.
Castrum	- Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Budapesta.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
Cercetări arheologice	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Chronica	- Chronica: annual of the Institute of History. University of Szeged.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA”. Complexul Muzeal „ASTRA”. Sibiu.
CN	- Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române. București.
CP	- Classical Philology. A Journal Dedicated to Research in Classical Antiquity. Chicago.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Denarius	- Denarius. Slovenské národné múzeum - historické múzeum. Bratislava.
Der Unterwald	- Der Unterwald. Sebeș.
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
EDR	- Ephemeris dacoromana. Annuario dell'Accademia di Romania. Roma.
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EO	- Etnograficheskoye obozreniye. Institut etnologii i antropologii RAN. Moscova.
Erdély Múzeum	- Erdély Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Napoca.
Études balkaniques	- Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Association Pierre Belon. Paris.
European Archaeology	- European Archaeology/online. București.
FBW	- Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart.
FI	- File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de <i>Revista Bistriței</i>).
FolArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
FUrb	- Forma Urbis. Roma.
Gasyrlar avazy	- Gasyrlar avazy. Ekho vekov. Kazan.
Germania	- Germania, Römisch-Deutscher Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
GM	- Golos minuvshogo. Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. Krasnodar.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.

Lista abrevierilor

HEI	- History of European Ideas. International Society for the Study of European Ideas. Londra.
Hierasus	- Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
Hiperboreea Journal	- Hiperboreea Journal. Societatea de Istorie Balcanică. București.
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc.
HSCP	- Harvard Studies in Classical Philology. Harvard University. Cambridge (SUA).
IIER	- Issues in Educational Research. Western Australian Institute for Educational Research Inc. New South Wales, Australia.
IJESE	- International Journal of Environmental & Science Education. Kazan.
IJL	- International Journal of Linguistics. Makrothink Institute. Las Vegas.
IPH	- Inventaria Praehistorica Hungarie. Budapesta.
Istoricheskie	- Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskustvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov.
Izvestiya ASU	- Izvestiya. Altayskiy gosudarstvennyy universitet. Barnaul.
Jászkunság	- Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. Szolnok.
JHE	- Journal of Human Evolution. Elsevier.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
Közlemények	- Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Cluj.
KST	- Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara.
Kubaba	- Kubaba. Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, Universidade Nova de Lisboa.
Lumea nouă	- Lumea nouă. București.
Lupta	- Lupta. Iași.
Mannus	- Mannus. Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte. Leipzig.
Maqarnas	- Muqarnas Online. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Cambridge.
Marisia	- Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
MCA	- Materiale și cercetări arheologice. București.
ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEFRA	- Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité. Roma.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
MFME	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
Mir nauki	- Mir nauki, kulturni, obrazovania. Gorno-Altaysk.
MN	- Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București
Mots	- Mots. Les langages du politique. ENS Editions. Paris.
Muzeológia	- Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Univerzita Komenského v Bratislave.
Múzeum	- Slovenské národné múzeum. Bratislava.

Natura	- Natura. Revistă pentru răspândirea științei. București.
NK	- Národní knihovna: knihovnická revue. Národní knihovna České republiky. Praga.
Numizmatika	- Numizmatika. Slovenská numizmatická spoločnosť. Bratislava.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PolSci	- Romanian Journal of Political Science. Societatea Academică din România. București.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PQCS	- Philippine Quarterly of Culture and Society. University of San Carlos. Cebu.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
Rațiunea	- Rațiunea. Revistă bilunară de liberă cugetare. București.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița (continuă File de Istorie).
RES	- Review of European Studies. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
RevHisto	- Revista de Historiografia. Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja. Universidad Carlos III de Madrid.
RHA	- Revue historique des armées. Ministère de la Défense. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RMM-MIA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.
Romantisme	- Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle. Editeur Armand Colin. Paris.
România liberă	- România liberă. București.
Rossiyskaya istoriya	- Rossiyskaya istoriya. Akademicheskii nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskiy i knigorasprostranitel'skiy tsentr Nauka. Moscova.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRSE	- Revista română de studii eurasiatice. Centrul de Studii Eurasiatice, Universitatea „Ovidius” Constanța.
SA	- Sociological Analysis. Oxford University Press. Oxford.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
SArcheologiczne	- Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Cracovia.

Lista abrevierilor

Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SC	- Studii și comunicări. Asociația Folcloriștilor și Etnografilor din județul Sibiu (din 1992 devine Studii și Comunicări de Etnologie).
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. Academia RPR. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
SJ	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museum. Mainz am Rhein.
SJAHSS	- Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. Scholars Academic and Scientific Publishers (SAS).
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SlovNum	- Slovenská numizmatika. Národný numizmatický komitet Slovenskej republiky a Archeologický ústav SAV. Nitra.
SM	- Svobodnaya mysl. Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu Politizdat. Moscova.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SMIMed	- Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
Socialismul	- Socialismul. București.
SP	- Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
SS	- The Social Sciences. Western Social Association. Dubai.
Stâna	- Stâna. Revistă profesională și de cultură. Organ al oierilor din întreaga țară. Poiana Sibiului.
Steaua	- Steaua: literară, artistică și culturală. Uniunea Scriitorilor din România. Cluj-Napoca.
StudiaTC	- Studia Theologia Catholica. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Studii	- Studii. Revistă de istorie. (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
Syria	- Syria. Archéologie, art et histoire. Revue d'art oriental et d'archéologie. Institut français du Proche-Orient.
Századok	- Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Budapest.
TAD	- Türk Arkeoloji Dergisi. Ankara.
Telegraphul	- Telegraphul. București.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.

Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik Moskovskaya	- Vestnik Moskovskaya gosudarstvennaya khudozhestvenno-promyshlennaya akademiya imeni S. G. Stroganova. Moscova.
Vestnik Omskogo	- Vestnik Omskogo universiteta. Seriya Istoricheskiye nauki. Omskij Gosudarstvennyj Universitet. Omsk.
Vestnik Tatarskogo	- Vestnik Tatarskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Filologija i kul'tura. Kazan.
VI	- Voprosy istorii. Institut russkoy istorii Rossiyskoy akademii nauk. Moscova.
VF	- Voprosy filosofii. Izdatel'stvo «Nauka». Moscova.
VTT	- Veszprémi Történelmi Társaság és Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.